

Replik op Vries en Lorenz

Tannelie Blom en Ton Nijhuis

1. *Geen nieuws, goed nieuws*

'Wie de schoen past, trekke hem aan', moet Vries gedacht hebben. Want één ding heeft hij in ieder geval begrepen. Als ons, in eerste instantie programatisch bedoelde artikel in *Kennis en Methode* (XIII, 4) ook een polemisch aspect heeft, dan betreft dit wel het soort verklaringsidealen die Vries ook aan historici op wil leggen. Het volgende citaat geeft zijn positie compact weer en mag als richtingwijzer van zijn kritische kanttekeningen bij ons artikel worden opgevat: 'Het positivistische verklaringsmodel kan *als ideaal* mijns inziens niet verworpen worden. (...) Het probleem is gewoon daarin gelegen dat historici er gezien hun doelstelling op praktische gronden niet aan *kunnen* voldoen. Dat lijkt mij echter geen aanleiding om het positivistische ideaal dan ook als regulatief principe te verwerpen'.¹ Je moet anno 1990 behoorlijk stevig in je schoenen staan om voor een dergelijk standpunt op te willen komen.

Helaas wordt de standvastigheid van Vries geschraagd door een opmerkelijke leesblindheid die niet bepaald bevorderlijk is voor het niveau van de discussie. Zo beweren wij volgens Vries, 'dat het contingente, niet-gedetermineerde karakter van historische gebeurtenissen hun verklaring uitsluit omdat verklaren noodzakelijkheid impliceert' (Vries, p. 2). Een gotspe, is de eerste reactie. Wat is 'Geschiedenis en contingentie: Een nieuw perspectief op historisch verklaren' anders dan een pleidooi voor een verklaringsmodel dat is toegesneden op de verklaring van contingente gebeurtenissen? Naar het motief voor deze hoogst opmerkelijke weergave van onze positie hoeven we niet ver te zoeken. Hempels verklaringsmodel, inclusief diens criterium van het logisch noodzakelijk verband tussen explanans en explanandum, is voor Vries klaarblijkelijk zo vanzelfsprekend, dat een verklaringstheorie die daar vanaf ziet, eigenlijk niet meer wil verklaren.

Nog een ander voorbeeld. 'Hoe kunnen Blom en Nijhuis *weten*', vraagt Vries zich af, 'dat historische gebeurtenissen contingent zijn, dat telkens andere dan de ingetreden gebeurtenissen zich hadden kunnen voordoen? Het staat immers vast, dat die andere gebeurtenissen zich *niet* hebben voorgedaan.' (Vries, p. 1). Een dergelijke vraag om een bewijs van de contingentie

van een historische gebeurtenis getuigt ofwel van een weinig nauwkeurige lezing van de geschreven tekst, ofwel van een systematische blokkering ten aanzien van denkmotieven die niet tot het eigen gedachtengoed behoren. Al in de eerste alinea wordt door ons benadrukt, dat de contingentieveronderstelling constitutief is voor de *historische* omgang met het voorbije. Hiermee is niet gezegd, dat het principieel onmogelijk zou zijn om bij voorbeeld het aanstoot gevend gedrag van Balthazar Gerards vanuit een neurofysiologisch perspectief causaal-deterministisch te verklaren; we zouden dit alleen geen *historische* verklaring noemen.³ Of om de stelling die wij verdedigen anders te formuleren: met het spreken over een historische gebeurtenis is de contingentie van die gebeurtenis altijd al verondersteld. Deze veronderstelling beschouwen wij als het apriori van de historische onderneming. Vries' vraag, hoe wij kunnen weten dat historische gebeurtenissen contingent zijn, is binnen ons perspectief met andere woorden een zinloze vraag, die berust op een categoriale denkfout. Wat Vries ons zou moeten vragen, is niet hoe wij weten dat een historische gebeurtenis contingent is, maar hoe wij weten, dat de contingentieveronderstelling het *sine qua non* van de geschiedschrijving is. Deze laatste vraag had de inleiding kunnen vormen op een meer empirische discussie omtrent de feitelijke gang van zaken in de historiografische praktijk. Maar vanuit zijn engagement met Hempels normativistische wetenschapsfilosofie is Vries niet zozeer geïnteresseerd in de feitelijke veronderstellingen van historici, alswel in het aan de man brengen van een verklaringstheoretisch determinisme als regulatief principe. Pech voor historici, dat ze daar 'gezien hun doelstelling' (Vries) niet aan kunnen voldoen.

Nu zou het te ver gaan om Vries' uiteenzetting van onze standpunten volledig op het conto van zijn positivistische geloofsbelijdenis te schrijven. Een aantal onjuiste interpretaties is het regelrecht produkt van de door hem gevolgde retorische tactiek, die van het 'verbijsterd onbegrip'. Met zijn handen in het haar vraagt Vries zich voortdurend af, wat er in vredesnaam toch bedoeld kan worden met woorden als 'mogelijkheid', 'noodzakelijkheid', 'waarschijnlijkheid', 'plausibiliteit', enzovoort. Natuurlijk is dit onbegrip voor een belangrijk deel gespeeld. Daar waar het hem uitkomt, weet Vries opeens heel precies wat wij bij voorbeeld met het woord 'waarschijnlijkheid' bedoelen. Zo schrijft hij, de ogen strak gericht op Hempels probabilistisch verklaringsschema: 'Mij lijkt bij voorbeeld de notie "waarschijnlijkheid" die zij in hun zinperspectief hanteren, uitstekend in te passen in het inductief-statische verklaringsmodel.' (p. 4). Of neem de door ons gevolgde standaarddefinitie van 'contingent' als 'niet-noodzakelijk en niet-onmogelijk'. Wederom vertwijfeling bij Vries: ze definiëren 'mogelijkheid' en 'noodzakelijkheid' niet! Bij nadere lezing van Vries' kritiek blijkt echter dat ook hij de modale noties 'mogelijk/noodzakelijk' als logisch primitieve uitdrukkingen

hanteert. (zie ook noot 1). En met reden. Indien je een modale notie als 'mogelijk' definitoirisch op wil lossen, dan ben je welhaast gedwongen om met iemand als Lewis van een radicaal possibilisme uit te gaan en het standpunt te huldigen dat er naast de actuele wereld andere werelden bestaan die even werkelijk zijn. Van een dergelijk boude metafysica zijn slechts weinigen gecharmeerd en positivisten al helemaal niet.

Hoe dan ook: oog in oog met alle semantische dilemma's besluit Vries de knoop maar door te hakken en er één grote equivalentie van te maken: 'De lezer kan (...) voor het begrip "mogelijk" naar believen ook "waarschijnlijk", "aannemelijk", "plausibel" of "compatibel" invullen.' (Vries, p. 4).² Alhoewel het ons lichtelijk absurd overkomt om de mogelijkheid van iets zonder meer gelijk te stellen aan de waarschijnlijkheid ervan, vormt deze 'semantische analyse' toch heus de achtergrond van Vries' weergave van wat wij ons bij een historische verklaring voorstellen: 'Blom en Nijhuis omschrijven "verklaren" kort gezegd als het laten zien dat het optreden van een bepaalde gebeurtenis mogelijk was. Zij beweren vervolgens, dat een historicus die een verklaring wil geven, moet laten zien, dat het optreden van een bepaalde gebeurtenis mogelijk was en concluderen ten slotte, dat een verklaring bevredigend is, wanneer de historicus erin is geslaagd te laten zien, dat het optreden van zijn explanandum mogelijk was!' (Vries, p. 4). De lezer die naar een compacte formulering van onze opvatting omtrent de structuur van een historische verklaring zoekt, kunnen wij verwijzen naar de pagina's 374-375 van ons artikel. Wat ons ondanks alles blijft bevreemden, is, hoe iemand op het idee kan komen, dat de *mogelijkheid* van een voorbije gebeurtenis bewezen moet worden. Je zou toch denken, dat wanneer iets daadwerkelijk gebeurd is, dat het dan *eo ipso* ook mogelijk moet zijn geweest.

Resteert nog Vries' kritiek dat wij 'verklaren' en 'interpreteren' aan elkaar gelijk stellen. Als een weergave van onze positie is dit correct, vooropgesteld dat we het over een omvattende historische verklaring hebben, dus over de verklarende pretenties van een geschiedwerk als geheel. Nu zal Vries het met ons eens zijn, dat historische gebeurtenissen niet als zodanig gegeven zijn, maar dat de identificatie van een reeks opeenvolgende standen van zaken als een bepaald soort gebeurtenis altijd een moment van interpretatie behelst. Vries lijkt zelfs met ons van mening te zijn, dat voor de historische zin- of betekenisgeving die een gebeurtenis tot een identificeerbare eenheid afrondt en haar als een mogelijk explanandum uit het tijdscontinuum licht, de nageschiedenis van de betreffende gebeurtenis essentieel is. Zo beschouwd zouden we zonder zicht op de nageschiedenis niet eens over een historisch explanandum kunnen beschikken. Vries kritiek spitst zich echter toe op het feit dat wij de nageschiedenis van een historische gebeurtenis als een wezenlijk moment van de *verklaring* van die gebeurtenis opvatten.

Het aloude uitgangspunt van zijn kritiek is het argument dat verklaren het aangeven van oorzaken inhoudt en dat deze temporeel gezien vooraf dienen te gaan aan het explanandum dat als hun gevolg moet worden getoond.

Misschien is in deze het verschil van mening minder groot, dan Vries doet voorkomen. In onze reconstructie van de historische verklaring gaan wij er althans van uit, dat een historicus die wil aantonen dat het optreden van een bepaalde historische gebeurtenis waarschijnlijk of te verwachten was, daarvoor voorafgaande gebeurtenissen en processen aanvoert. De zinmatige identificatie van een historisch explanandum – dat wat Vries als de met de nageschiedenis verbonden ‘interpretatie’ gescheiden wenst te houden van de ‘verklaring’ – vormt naar onze mening echter een wezenlijk element van een omvattende historische verklaring, daar dit het overkoepelende gezichtspunt vormt waaronder gebeurtenissen en processen als ‘relevant’ voor de verklaring worden uitgeselecteerd. Slaagt de historicus erin het explanandum als de te verwachten uitkomst van aldus geselecteerde gebeurtenissen en processen te tonen, dan heeft hij daarmee het aanvangsperspectief dat hem eerst een explanandum verschaft, plausibel gemaakt. Of zoals wij het eerder geformuleerd hebben: een omvattende historische verklaring resulteert in de bevestiging en concretisering van het preliminaire zin-ontwerp. Dat is in laatste instantie ook het doel van een geschiedwerk; historische discussies gaan uiteindelijk over de perspectieven van waaruit wij terugblikken op het verleden en indirect historische betekenis geven aan onze eigen tijd. Een recente illustratie hiervan vormt de Duitse *Historikerstreit*.

Over deze visie op de aard en de structuur van een omvattende historische verklaring valt natuurlijk te discussiëren. Maar dan wel liefst op basis van argumenten die niet telkens *veronderstellen* wat wij nu juist als de inadequate premissen van de analytische geschiedfilosofie bekritiseren. Wanneer Vries ons verwijt dat wij van ‘het gangbare’ afwijken en zo ‘het debat node-loos vertroebelen’, onderstreept hij alleen maar het *petitio principii*-karakter van zijn kritiek.

2. Critique à la lakmoes

In de kritiek van Lorenz worden wel enkele interessante discussiepunten aangesneden. Wij hebben getracht de belangrijkste tegenwerpingen tegen ons contingentietheoretische programma tot een drietal, meer algemene thema's te clusteren.

2.1 De universaliteit van de contingentieveronderstelling in de geschiedwetenschap

Generaliserende wetenschapstheorieën worden door Lorenz gewantrouwd.

Hij is niet bijster ingenomen met het feit dat wij aan de veronderstelling dat historische gebeurtenissen en processen contingent zijn, de status van een universeel apriori van de geschiedwetenschap toekennen. Gelukkig is er nog altijd een probaat middel tegen dergelijke universalistische pretenties: de popperiaanse lakmoesproef. De vraagstelling van deze test is even simpel als meedogenloos: zijn er historisch interessante fenomenen te vinden die zich causaal-deterministisch laten verklaren? En, ja hoor, er blijken historici te zijn, die demografische ontwikkelingen, veranderingen in gemiddelde lichaamslengte en verspreiding van epidemieën causaal verklaren. Daarmee is volgens Lorenz de contingentie-these gefalsificeerd.

Nu willen wij geenszins ontkennen, dat historici gebruik maken van inzichten en verklaringsschema's uit bij voorbeeld de fysische, biologische en medische wetenschappen. Sociaal-culturele processen voltrekken zich immers in een omgeving die wordt gekenmerkt door het soort structuren en wetmatigheden die door de natuur- en biomedische wetenschappen worden beschreven en verklaard. Historici zijn echter primair geïnteresseerd in de vraag hoe samenlevingen op veranderingen in deze fysisch-materiële omgeving reageren. Wat ons aan Lorenz' epidemieën uiteindelijk interesseert zijn niet de strikt medische en biologische aspecten, maar de maatregelen die een samenleving treft om het ongrijpbare kwaad te bezweren, de religieuze rituelen, reinheidsgeboden, begrafenisvoorschriften, de reorganisatie van de productie en distributie van goederen, enzovoort. Dergelijke fenomenen gehoorzamen niet aan causaal determinerende 'reactie-wetten', maar worden bemiddeld door historisch gegeven zinstructuren en de daaromheen uitgekristalliseerde verwachtings- en oriënteringsschema's. Waar de zinmatige explicatie van het verleden ons om te beginnen inzicht in verschaft, is de vraag hoe de wijze waarop een sociaal collectief met bij voorbeeld een pest-epidemie omgaat, ligt ingebed in een complex van zin- en betekenisstructuren. In ons model berust een historische verklaring dan ook op de analyse van collectieve uitingen en reacties in het licht van wat gegeven een bepaalde sociaal-culturele constellatie aan reacties *realiter mogelijk* was.

2.2 Contingentie en causaliteit

Lorenz ontkent niet, dat historici wel degelijk van de contingentie van hun explananda uitgaan. Wat dat betreft lijkt hij definitief afscheid te hebben genomen van het methodologisch determinisme dat hij in zijn *De constructie van het verleden* nog als het *sine qua non* van de geschiedenis als een wetenschappelijke discipline beschouwde.⁴ Nu heet het, dat 'de relatie tussen oorzakelijkheid en waarschijnlijkheid de werkelijk interessante vraag is en dat het aantonen van 'noodzakelijkheid' vanuit de historische praktijk bezien een non-issue is'. Daarmee stuit ook hij op het probleem, wat we ons voor

moeten stellen bij de verklaring van een historisch fenomeen, indien we tegelijkertijd de niet-noodzakelijkheid ervan aannemen. Dat wij in deze de vruchtbaarheid van de causaliteitscategorie in twijfel trekken, vindt hij echter overhaast. Contingentie en causaliteit zijn volgens hem wel degelijk met elkaar verenigbaar, mits we causale oorzaken maar niet langer als *voldoende* voorwaarden interpreteren en causaliteit met de notie 'waarschijnlijkheid' verbinden.

Uit Lorenz betoog kunnen we in principe twee verklaringsmodellen destilleren die volgens hem in aanmerking komen als een mogelijk alternatief voor het deterministische causaliteitsbegrip: a) het *noodzakelijke* voorwaardenmodel; en b) Salmons model van 'probabilistische causaliteit'. Lorenz hecht eraan, om beide als varianten van de causalistische verklaringsoptie te presenteren. Op zich is deze labeling niet belangrijk; het gaat ten slotte niet om het woord 'causaliteit', maar om het achterliggende concept, om de betekenis die er binnen het kader van een verklaringstheorie aan wordt gegeven.⁵ De voor ons relevante vraag is of deze twee verklaringskoncepten zowel een adequatere beschrijving geven van de verklaringen die historici feitelijk geven, als een beter inzicht verschaffen in de vraag, waarin nu het verklarende karakter van een historische verklaring schuilt.

ad a) Het 'noodzakelijke voorwaarden'-model wordt door Lorenz in het kort omschreven als de poging 'een selectie van noodzakelijke voorwaarden te specificeren, die gegeven de omstandigheden het optreden van de explanandum-gebeurtenis waarschijnlijk maakten'. Wat daarbij onduidelijk blijft, is hoe en waarom een opeenstapeling van noodzakelijke voorwaarden de waarschijnlijkheid van het optreden van een gebeurtenis verhoogt. Het enige wat we kunnen zeggen, is, dat indien aan een noodzakelijke voorwaarde van A niet voldaan is, dat A dan niet kan optreden. Daaruit volgt echter geenszins, dat indien meer noodzakelijke voorwaarden van A gerealiseerd zijn, het optreden van A dan ook waarschijnlijker wordt. Een set van noodzakelijke voorwaarden zegt slechts iets over het *kunnen* optreden van A, maar maakt logisch gezien het optreden van A vis-à-vis andere mogelijkheden niet waarschijnlijker en in die zin meer plausibel. Een bijkomend probleem is, dat de lijst van noodzakelijke voorwaarden in principe zo oneindig lang is, dat we in de praktijk altijd een criterium hanteren met behulp waarvan we op voorhand mogelijk relevante noodzakelijke voorwaarden selecteren. Over de functie en de herkomst van dergelijke selectiecriteria zwijgt Lorenz' 'noodzakelijke voorwaarden'-model in alle talen, terwijl dit toch juist één van de centrale problemen voor de historicus vormt. In vergelijking met het 'noodzakelijke voorwaarden'-model biedt onze zinthetheorie in ieder geval betere aanknopingspunten om de relatie tussen verklaren en waarschijnlijkheid te verhelderen. Zin is inherent selectief: met de bepaling van de zin van

een historische gebeurtenis wordt binnen het veld van (logisch) mogelijk opvolgende gebeurtenissen altijd een differentie tot stand gebracht tussen het hier en nu verwachtbare en het niet verwachtbare. Het is precies op basis van de uitsluiting van andere mogelijkheden, dat we de notie 'waarschijnlijkheid' kunnen invoeren.

ad b) Door de naam van Wesley Salmon te laten vallen, reikt Lorenz een tweede concept van 'contingentie-vriendelijke' causaliteit aan – opmerkelijk genoeg een causaliteitsopvatting die in bewuste oppositie met onder andere het 'noodzakelijke voorwaarden'-model is ontwikkeld.⁶ Helaas geeft Lorenz geen enkele toelichting op dit model; het wordt geponeerd als een bruikbaar alternatief, zonder dit verder te beargumenteren. Waarschijnlijk niet zonder reden. Wie het werk van Salmon kent, zal niet snel op het idee komen, dat we hier met een verklaringsmodel te maken hebben dat bij uitstek is toegesneden op de verklaringsproblemen van de geschiedwetenschappen. Daarvoor steunt dit model te veel op het voorhanden zijn van statistisch materiaal.⁷

2.3 Zin als verklaringscategorie en het constructivistisch idealisme

Aan het eind van zijn kritiek werpt Lorenz het probleem op, hoe wij de valkuil van het constructivistisch of 'interpretatief' idealisme nog kunnen ontwijken. In de overtuiging dat wij er al in liggen, schotelt hij ons vervolgens de vraag voor, hoe wij adequate van niet-adequate verklaringen nog kunnen onderscheiden. Immers, indien omvattende historische verklaringen niet meer verankerd zijn in een, onafhankelijk van het zinmatig interpreterend subject gegeven, historische realiteit – Lorenz' 'fundamentum in re' – begint de grens tussen 'common sense'-interpretaties van het verleden en de 'echte', wetenschappelijk historische reconstructie ervan te vervagen.

Nu zijn wij zo vrijpostig geweest om zelf het idealisme probleem aan de orde te stellen en te beweren dat onze theorie van de historische verklaring door een zeker realisme wordt gekenmerkt. Het 'fundament in re' situeren wij in de tweede explicatieve cirkel of fase, i.e. in de verklaring van handelingen en handelingspatronen op basis van zinschema's en -structuren die feitelijk de sociaal-culturele levenswereld van de historische actoren vormden. Tegen deze 'verankering in de realiteit' lijkt Lorenz twee verschillende argumenten in te brengen. Het ene argument komt er op neer, dat de historische actoren zelf bevangen kunnen zijn door ideologieën die het inzicht in hun eigen doen en laten ernstig vertroebelen. De historicus die hier 'naadloos' op wil aansluiten, zo meent Lorenz, loopt de kans in het irrealisme van de historische actoren te vervallen. Deze tegenwerping berust ons inziens op een denkfout. De *verklaring* van iemands gedrag op basis van zijn normatieve en cognitieve verwachtingen is nog niet ideologisch of irreëel, vanwege het feit

dat wij redenen hebben om aan te nemen dat het uit die verwachtingen spreken- de wereldbeeld ideologisch vertroebeld of onjuist is. Overigens verwerpen wij, evenals Lorenz, het idee dat historische verklaringen zich methodisch zouden moeten beperken tot een reconstructie van de leefwereld van de actoren en met hem bekritisieren wij een dergelijke optie als 'hermeneutisch subjectivisme'. In ons verklaringsmodel vormt de betrekking op historisch gegeven zinstructuren slechts één moment of fase binnen het verband van een omvattende historische verklaring.

Lorenz' tweede argument tegen de wijze waarop wij ons de verankering van de geschiedwetenschap in de werkelijkheid voorstellen, lijkt zich precies op dit gefaseerde karakter van de historische verklaring te richten. De initiële zinbepaling die 'vanuit het anachronistische perspectief van de *historicus* wordt gedacht', leidt volgens hem alsnog tot een 'puur interpretatief idealisme'.

Inderdaad, wij onderkennen een anachronistisch moment in de historiografische praktijk. Sterker nog, wij zijn expliciet van mening, dat zonder een anachronistische inslag geschiedschrijving niet alleen onmogelijk is, maar bovendien zijn maatschappelijke betekenis en zin zou verliezen. Het lijkt ons om te beginnen triviaal, dat voor de historicus en zijn publiek de eigen leefwereld het startpunt is voor de toeëigening van het verleden, van andere leefwerelden. Wij kunnen niet 'zinloos' naar andere 'zin' kijken, een probleem dat met name in de hermeneutische traditie tot in den treure is uitgespit. Het circulaire karakter van de geschiedschrijving dat hierbij aan het licht treedt, verleent de historische onderneming juist haar maatschappelijke relevantie. De historische bijdrage aan maatschappelijke oriëntatie en identiteitsvorming verschijnt in ons model als een effect van een zich aan het verledenpiegelende vorm van maatschappelijke zelfbeschrijving: door de zinmatige duiding van het verleden als een geheel van gerealiseerde mogelijkheden en gemiste kansen, wordt onze blik gescherpt voor de mogelijkheden en kansen die de zinmatige ordening van het maatschappelijke leven ons hier-en-nu biedt.

Dat het initiële zinperspectief op een historische gebeurtenis onvermijdelijk een anachronistische inslag heeft, wil nog niet zeggen dat de geschiedwetenschap is uitgeleverd aan de willekeur van de individuele historicus. In enger verband werkt de historicus binnen een historiografische traditie. Deze traditie kan in zakelijk opzicht worden beschouwd als een voorselectie van relevante thema's en van wat voor een 'bijdrage' aan een thema mag doorgaan. Als schrijver voor een groter publiek kan de historicus zich bovendien niet onttrekken aan de verwachtingen en voorstellingen die de lezer heeft omtrent mogelijke samenhangen tussen gebeurtenissen. Hoe origineel het overkoepelend historisch perspectief ook mag zijn, het moet mini-

maal in staat zijn het overgeleverde materiaal op zodanige wijze te organiseren en in een onderlinge samenhang te plaatsen, dat dit overkoepelende perspectief voor *de lezer* uiteindelijk plausibel wordt. Niettegenstaande deze 'dubbele binding' kan Lorenz natuurlijk volhouden, dat daarmee nog altijd niet de mogelijkheid is uitgesloten, dat de selectie van een initieel zinperspectief op een alles en iedereen omvattende ideologische verblindende berust.

Wat Lorenz ons al met al lijkt te verwijten, is, in meer algemene filosofische termen uitgedrukt, dat onze verklaringstheorie geen bescherming biedt tegen een radicaal of 'globaal' scepticisme. De diagnose is op zichzelf correct, maar wijzer geworden van een meer dan tweeduizend jaar gevoerde scepticismediscussie, berusten wij in de gedachte dat globaal scepticisme een consistente, logisch niet weerlegbare positie is (al hoeven we aan de vruchtbaarheid ervan weinig woorden vuil te maken). Maar inderdaad – niets kan ons garanderen, dat over honderd jaar de dan levende historici meewarig het hoofd zullen schudden over de oogkleppen die de twintigste-eeuwse geschiedschrijving op had. Wij zien echter niet in waarom een causalistisch verklaringsmodel beter gewapend zou zijn tegen een radicaal scepticisme. Lorenz denkt toch niet, dat het simpelweg voldoende is een historische samenhang als een *causale* samenhang te interpreteren, om van alle ideologische dwaling gevrijwaard te zijn. Met de rassentheorieën die rondom 1900 het nodige aanzien hadden verworven, beschikken we over een schrijnend voorbeeld van 'wetenschappelijke' theorieën die een *causale* verklaring leverden voor verschillen in onder meer economische, technologische, politieke en culturele ontwikkeling. Schreef Lorenz niet zelf, dat wanneer een historicus op zoek gaat naar noodzakelijke voorwaarden, 'hij zich (...) vaak in het vaarwater van ideologieën (begeeft) zonder dat hij de mogelijkheid heeft om dit vaarwater te verlaten'.⁸

Maar uit de onweerlegbaarheid van het globale scepticisme volgt niet, zoals onder anderen door Nozick is beargumenteerd, dat we ook op 'lokaal' niveau, daar waar het gaat om afzonderlijke en op concrete situaties betrekking hebbende kennisclaims, weerloos zijn tegen een alles relativiserend scepticisme. Evenmin volgt uit de hypothetische mogelijkheid dat we in alles kunnen dwalen, dat wij hier en nu, oog in oog met een concrete historische verklaring geen enkel argument meer zouden hebben om een verklaring te verwerpen, of het ene geschiedwerk boven het andere te stellen. Van een narratio verlangen we onder andere continuïteit en consistentie met betrekking tot selectiegezichtspunten. Voorzover een perspectief op het verleden tevens als een selectiemechanisme van nadere perspectieven fungeert, sluit het andere mogelijke gezichtspunten op het historisch materiaal uit. Zo komt het de plausibiliteit van een studie omtrent het Duitse Keizerrijk

niet ten goede, wanneer Bismarcks politiek algemeen gekwalificeerd wordt als een niets ontziende machtspolitiek, om vervolgens de instelling van de 'Unfallsversicherung' (1884) uit een diepgaande betrokkenheid met het leed van de Duitse arbeider te verklaren. Bovendien: al kunnen we uit het historisch bronnenmateriaal niet de enig juiste interpretatie van de geschiedenis destilleren, geldt tegelijkertijd, dat niet ieder willekeurig perspectief op het verleden er gelijkelijk in slaagt een samenhang in de relevante bronnen aan te brengen die het geschiedwerk plausibel maakt. Aan die weerbarstigheid ontlenuen de bronnen wat Kosselleck hun 'veto-recht' heeft genoemd.

Noten

1. P. Vries, *Unzeitgemäße Betrachtung*, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 103 (1988): 401.

2. Voor zichzelf gaat Vries eerder uit van een equivalentie tussen 'vanzelfsprekendheid', 'min-of-meer-noodzakelijkheid' en 'vanzelfsprekendheid' te prefereren. Vries: 'Er zijn echter onmiskenbaar talloze historici (...) die het expliciet als hun taak beschouwen "determinerende factoren" of "oorzaken" op te sporen en met behulp daarvan een zodanig beeld van een historisch proces te schetsen, dat dit proces *vanzelfsprekend* en in die zin *min of meer "noodzakelijk"*, of in elk geval "*waarschijnlijk*" lijkt.' (Vries, p. 1; onze cursivering).

3. Dit idee, dat op één en dezelfde stand van zaken er disciplinair verschillende perspectieven mogelijk zijn, ieder met hun eigen verklaringsopties en -idealen, lijkt ons noch schokkend, noch nieuw. Vergelijk onder anderen Weber, M., *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1980, p. 3.

4. Zie: Ch. Lorenz, *De constructie van het verleden*, Meppel 1987, p. 190.

5. We zijn dan ook niet erg onder de indruk van Lorenz' verwijzing naar de grootvader van het hedendaagse historisme Thomas Nipperdey, als iemand die zonder schroom woorden als 'oorzaak' en 'determinant' in de mond neemt. We raden de geïnteresseerde lezer aan, het door Lorenz aangehaalde Nipperdey-citaat eens in zijn context te lezen. (Th. Nipperdey, *Nachdenken über die deutsche Geschichte*, München 1986, p. 187.)

6. Zie o.a. W.C. Salmon, *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*, Princeton (N.J.) 1984, p. 138.

7. Zie o.a. W.C. Salmon, *Four Decades of Scientific Explanation*, Minneapolis 1990, p. 25.

8. Ch. Lorenz, *op cit.*, p. 170.